Leif Carlsson

Huvudet av!

ATT BLI HÄNGD — bisprungen av en kompetent bödel — är, som Ernest Hemingway påpekat, ett av de i särklass bästa sätt som finns att dö. Snabbt, smärtfritt och hygieniskt. De flesta mer civila metoder att lämna livet ter sig vid en jämförelse smetiga och tidsödande; i de flesta fall tycks de också göra ont. Det berusliga med hängningen är inte den slutliga proceduren. Det är att sitta och vänta på denna som är så irriterande: *it's waiting for being hanged that bothers a guy.*

Främst av det skälet är det så groteskt ovidkommande när dödsstraffets vänner lugnande försäkrar att avrättningen alltid är flinkt och humant överstökad; något som tänkvärt nog hävdats (av spanjorer) om den berömda spanska strypningen, *garrote.*

DOSTOJEVSKIJ avslöjar vettlösheten i denna bisarra form av humanitärt tänkande när han i "Idioten" på ett svåruträrdligt sätt reflekterar över fasorna i samband med den klassiska franska avlivningsmetoden, giljotineringen:

"... den största, den starkaste smärtan beror i alla fall kanske inte på såren, utan på att man säkert vet om en timme, sedan om tio minuter, sedan om en halv minut, sedan nu, nu strax — skall själen flyga ur kroppen, och man kommer inte längre att vara en människa, och att detta är säkert, framför allt det, att det är säkert. Och när man lägger huvudet under kniven och märker hur den glider över huvudet, denna kvartssekund är den förfärligaste av allt. Vet ni, att detta är inte min inbillning, utan att många säger så?"

Dostojevskij visste vad han skrev om — han hade en gång själv utsatts för en skenavrättning, en form av tortyr som alltjämt är i flitigt bruk på många håll i världen.

Det är *Roland Kadefors* som aktualiserat episoden i senaste numret av *Amnesty-bulletinen* — Amnesty håller just på med en stor aktion mot dödsstraffet.

ATT JUST GILJOTINEN valts som exempel är ingen tillfällighet. Frankrike tycks vara främsta måltavlan för aktionen — där är apparaten fortfarande, låt vara sällan, i funktion, trots att både president och justitieminister klart deklarerat sig som motståndare till dödsstraffet. Frågan om dess avskaffande skall snart behandlas i nationalförsamlingen. Europarådet skall också ta upp saken. En resolution mot legal avlivning där skulle, det är tanken, sätta den franska regeringen under press och ett positivt beslut i Paris i sin tur skulle — förhoppningsvis — ha

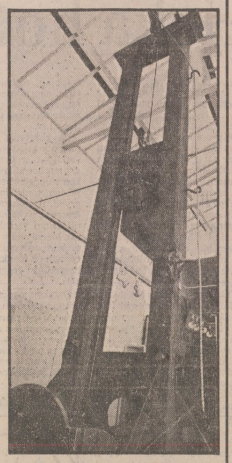

Klassiskt fransk redskap. (Giljotinen står på Polismuseet i Stockholm.)

en sedelärande inverkan på många håll i den Tredje världen, där Frankrikes föredöme har hög prestige.

SÅ HOPPAS i alla fall riksdagsman *Carl Lidbom*, i samma bulletin, det är han som tagit upp saken i Europarådet.

Syftet är tvivelsutan det allra bästa.

Ej desto mindre är valet av strykpojke något besynnerligt. Avrättning förekommer faktiskt ytterligt sällan i Frankrike; såvitt jag kan minnas från senare år endast efter mord som vittnat om exceptionell råhet. Statens ledare tar avstånd, och hoppas att det skall gå att övertyga folket om att sedvanan bör avvecklas.

I KINA DÄREMOT — en fjärdedel av mänskligheten — tycks dödsstraffet bli alltmer populärt, även för brott där ingen anständig människa i Europa skulle anse det tänkbart. Av vissa uppgifter att döma lär avlivningen dessutom — av moralstärkande skäl — ges offentlig karaktär.

Såvitt jag kan se nämns Kina inte i Amnesty-bulletinens "två inlägg mot dödsstraffet".

MEN DET GER onekligen en bister tillfredsställelse att begrunda att *om* hr Lidbom från Sverige — som jag hoppas — får Europarådets parlamentariker med sig, så har han därmed, låt vara i tysto, gjort gällande att Folkrepubliken Kina inte är "en civiliserad stat", att "dess anseende som kulturnation är alltför svårt belastat".

I tysto som sagt.

SIDAs förlagsstöd

Styrelsen för internationell utveckling, SIDA, utlyser för 1980/81 minst 200.000 kronor till förlagen för utgivning av u-landslitteratur.

SIDAs förlagsstöd är ett förhandsstöd.

Ansökningstiden utgår den 1 maj 1980.

Ansökan görs på särskilt formulär, som kan beställas från Marianne Nordberg, SIDAs informationsbyrå, 105 25 Stockholm, telefon 08/15 01 00. Ring gärna om Du vill ha ytterligare information om förlagsstödet.

Ansökningsformulär har skickats ut till berörda förlag.

Handläggningen av ansökningshandlingarna beräknas ta minst tre månader och kommer att behandlas av en jury som utsetts i samråd mellan SIDA och Statens kulturråd. Beviljade bidrag kommer att utbetalas efter den 1 juli 1980.

SIDA

boklådan

Gamla goda priser

EN GÅNG i tiden var pocketbok och billighetsupplaga nästan samma sak. Men det var länge sedan — dagens priser på pocketböcker har blivit så höga att de inte längre lockar till impulsköp. Och efter närmare eftertanke känns det motbjudande att lägga ut 30—40 kronor på en bok som i bästa fall håller för en genomläsning.

FÖR ATT i någon mån råda bot på detta sorgliga tillstånd lanseras just nu under beteckningen *MånPocket* en serie böcker som oavsett omfånget skall kosta 15 kronor.

DET ÄR inga små böcker man får för denna rimliga summa. Bland de tre första finns *Joseph Hellers* rediga lunta *God som guld.* De två övriga är denna första gång *Graham Greenes Den mänskliga faktorn* och *P. C. Jersilds Barnens Ö.*

Carl Rudbeck

Ekologi – vidskepelse eller vetenskap?

Ekologin är en ung vetenskap som saknar fysikens och kemins precision och väl prövade hypoteser. Den har få goda data och många oprövade teorier, skriver Svante Folin som läst "Why Big Fierce Animals are Rare" (Princeton, 1979, 4:95 dollar) av zoologiprofessorn Paul Colinvaux. Ett briljant undantag inom ekologilitteraturen, menar anmälaren.

BEKLAGLIGTVIS måste man konstatera att den gröna vågen bärs fram mindre av biologiska kunskaper och analytisk skärpa än av en blandning av diffus panik och kvasireligiös exaltation. Ekologin plundras på disparata och ofta dubiösa "fakta" som tillsammans med hypoteser av olika halt träcklas ihop till en ranglig men upphöjd predikostol från vilken de redan frälsta utbasunerar sina förkunnelser.

DELAR AV KVINNORÖRELSEN har annekterat naturen som en annan skändad medsyster och skapat slagord som gyn-ekologi. Det mediteras mycket över den symboliska betydelsen i metaforen liv-moder, på grekiska hystéra. Marxister försöker meddelst energiskt jonglerande med den dialektiska trollerilådan förvandla mäster M. själv till "hallonmannista" o. s. v. o. s. v. Svenska tyckare, som åtnjuter förmånen att verka i en intellektuell skyddad verkstad, har förvandlat ekologin till en chimär sammansatt av den ibillade sjuke, dr Pangloss och Elsa Beskow.

EN ORSAK till de utbredda vanföreställningarna är bristen på bra böcker i ämnet. Ekologilitteraturen tenderar att sönderfalla i två hälfter: dels finns vetenskapliga framställningar bemängda med en vildvuxen flora av facktermer och kraftiga doser avancerad matematik, dels populära varianter ofta hållna i en patetisk, moraliserande tonart, som pendlar mellan andaktsfull naturbetraktelse och politiskt manifest. Ett briljant undantag som förenar professionell kompetens med en tekniskt obelamrad och litterat prosa är *Paul Colinvauxs "Why Big Fierce Animals are Rare".*

FÖRFATTAREN är zoologiprofessor med paleoekologi som specialitet. Han har känt sig provocerad av all gallimatias som utmuteras under ekologisk täckmantel och fattat pennan i ett försök att reda ut begreppen. Inledningsvis fastslår han att ekologi inte är vetenskapen om föroreningar, ej heller om miljön och allra minst om domedagen. I 18 korta, pedagogiskt föredömliga kapitel ger han en kritisk beskrivning av ekologiska nyckelbegrepp och hypoteser. Bokens största förtjänst är att den demolerar en hel rad ekologiska myter, bl. a. den om havens rikedomar, den om hotet mot atmosfären samt faran i att förenkla ekosystem.

HAVET ÄR BLÄTT därför att det inte innehåller tillräckligt mycket vegetation för att vara grönt. Världshaven är till största delen kemiska öknar, vars näringsämnen är låsta i bottensammet. Mindre än 0,1 procent av ytan består av högproduktiva områden, vars strömmar för upp näringsämnen från botten, ytterligare 10 procent vid kusterna är någorlunda produktiva. Resten är vattenöknar. Trots att haven upptar 3/4 av jordens yta producerar de bara 1/4 av jordens årliga växtmassa. Vi skördar inte dessa växter, utan fiskar i näringspyramidens topp. I bästa fall får vi därigenom ut 10 procent av 10 procent av 10 procent av avkastningen från en öken. Redan i dag har vi närmat oss och kanske överskridit gränsen för vad fisket kan ge.

FANTASIER om ett marint ymnighetshorn med obegränsade resurser att föda en expanderande mänsklighet upplöses därmed i intet. Havens sterilitet gör dock ett populärt ekologiskt katastrofscenario mycket osannolikt. Enligt tidigare beräkningar påstods 70—90 procent av all fotosyntes äga rum i haven. Vissa domedagsförkunnare kunde då tänka sig att fartyg lastade med växtgifter förliste, varpå allt växtplankton dog med följd att 3/4-av syreproduktionen upphörde, något som antogs leda till stor andfådthet hos människor och djur. Efteråt haven bara svarar för 1/4 av syreproduktionen blir effekten alltså mindre dramatisk. I själva verket skulle inte ens likviderandet av samtliga syreproducenter i biosfären få någon större inverkan på atmosfärens syrehalt. Lufthavets upplagrade syre är 7 500 gånger större än den årliga nyproduktionen. Om alla växter förintades skulle vi därför kunna andas obehindrat i väntan på att svälta ihjäl.

Åter hellre än låter sig göra . . .

LUFTHAVET, vars sammansättning till stor del bestäms av levande varelsers aktiviteter under geologisk tid, har med samlade buffertlager en sådan stabilitet att det är närmast oberoende av levande varelsers påhitt. Idén att vår industrivilla civilisation hotar att ta kål på atmosfären är med andra ord nonsens.

EN DOGM som dominerat både vetenskaplig och ovetenskaplig ekologi är att många olika arter djur och växter tillsammans skapar bättre balanserade ekosystem än få, d. v. s. att komplexitet leder till stabilitet. Denna idé har använts som slagträ mot människans dokumenterade benägenhet att radikalt förenkla ekosystem genom att eliminera impopulära arter — en tendens som kulminerar med våra monokulturer i skog och jordbruk.

SJÄLVA FÖRESTÄLLNINGEN att naturen är ett gigantiskt kooperativ där alla organismer — även de ringaste och mest exotiska — har sin givna roll för helhetens vidmakthållande har en djup och intuitiv, för att inte säga religiös dragningskraft på både vetenskapsmän och naturvänner. Vetenskaplig dignitet fick den när ekologer trodde sig kunna visa att den hade ett sofistikerat matematiskt fundament.

DET PINSAMMA och kolossala misstaget var att biologiska system är uppbyggda av djur och växter som inte alls uppträder som ett anständigt kommunikationssystem. I stället för att underlätta transport av den viktiga form av information och energi som kallas mat gör de i stället allt vad de kan för att hindra flödet, med monumental egoism föredrar de bl. a. att äta framför att åtas. Långt ifrån att fungera som kanaler verkar organismerna efter bästa förmåga som proppar i energiflödet. Detta enkla och välbekanta faktum gör den upplyftande teorin om den komplexa stabilitetens logiska nödvändighet inte bara falsk utan absurd.

REGNSKOGEN är stabil inte därför att den är komplex, utan tvärtom. Den är komplex därför att den har utvecklats under stabila fysiska och meteorologiska förhållanden, som medfört att ett stort antal arter kunnat ackumuleras under lång tid.

ALDRIG så eleganta matematiska modeller som bygger på felaktiga biologiska förutsättningar kan inte förmena oss vår verklighetens och gör det inte heller. Ekologin är en ung och därför "mjuk" vetenskap som saknar fysikens och kemins precision och väl prövade hypoteser. Den har få goda data och många oprövade teorier. Levande system är ohjälpsamt komplicerade, vilket gör det svårt att konstruera experiment som entydigt skiljer ut vad som är orsak och vad som är verkan. Den enda ekologiska hypotes som har karaktären av lag är "det naturliga urvalet" som gäller för biologin i helhet.

SPRÅKET TVINGAR oss att beskriva verkligheten i en endimensionell ordström. Naturen är flerdimensionell. Biologiska begränsningar och tankelättja gör människan böjd att söka en orsak till varje verkan och vice versa. De faktiska orsakssammanhangen är i regel betydligt mer sammansatta: Ekologin har en central insikt av vikt för vårt tänkande och handlande, nämligen att "vi aldrig kan göra bara en enda sak och att vi inte kan göra ingenting."

I FÄLTET mellan demagogi och verklighetsframmande teori kan ekologin erbjuda den som vill anstränga sig ett intellektuellt äventyr och en djupare förståelse av tingens natur. Den amerikanske viltvårdaren och ekologen Aldo Leopold ansåg idealet vara "att tänka som ett berg". Det är en svår konst och tänkande, liksom födande berg ger alltemellanåt upphov till löjliga små möss.

Svante Folin

under strecket

JESU INTÅG I SALABACKEKYRKAN

I dag, palmsöndagen, firar kyrkan Jesu intåg i Jerusalem. En som firat det på sitt eget högst personliga sätt var Bror Hjorth vars vision av denna händelse smyckar Salabackekyrkan. Hjorth hämtade sin inspiration inte bara från evangeliet utan också från en folklig svensk tradition.

Av fil. dr HANS-OLOF BOSTRÖM

I BOSTADSOMRÅDET Salabackar i Uppsalas östra delar ligger en faluröd småkyrka, ritad av Uppsalaarkitekten Sten Hummel-Gunnarlius och invigd 1963. Med sina spånklädda väggar och sitt branta skifferklädda tak med guldglimmande kors över gaviarna anknyter den till gammal svensk kyrkobyggnadskonst. Där den ligger bortom en vidsträckt gräsplan vid foten av en lodrätt stupande bergknalle kan den föra tanken till ett skepp som ligger tryggt förtöjt i hamnen.

Också interiören med sitt gotiskt spetsiga tråtak, uppburet av smäckra spantliknande strävpelare, kan också associationer till en uppochnedvänd båt. Kyrkorummet ter sig ganska dunkelt med varmt gråaserade väggar och små fönster med tonat glas. Men i koret, framme vid altaret, öppnar sig ett stort rektangulärt takfönster i söder. Soliga eftermiddagar faller en bred bjälke av ljus in över altaret och den stora målning som hänger däröver. De klara mättade färgerna börjar glöda och träder emot oss med väldig intensitet genom det mörka rummet.

DET ÄR EN oljemålning i långsmalt breddformat (122x365 cm), som bryter och balanserar de uppåtsträvande vertikalerna i kyrkorummet. Dess upphovsman är Bror Hjorth och den har tillkommit i nära samverkan med arkitekten. Det var inte första gången de båda samarbetade i lösandet av en konstnärlig uppgift. Samme arkitekt ritade i början av 40-talet Bror Hjorths hus i Kåbo bortom Uppsala universitetsbibliotek, följsamt gestaltande konstnärens vision av på samma gång luftig ateljébostad och hemtrevligt trähus i anslutning till folklig byggnadstradition.

Bror Hjorths hus har nu, drygt ett decennium efter konstnärens död, öppnat sina grindar för publiken och blivit ett vallfartsmål för de många som söker vederkvickelse och inspiration i hans sensuella och glädjefyllda konst.

Färre finner vägen till Salabackekyrkan, men också den är värd ett besök, både för arkitekturens och altarmålningens skull. Målningen är i själva verket Bror Hjorths mest betydande religiösa verk vid sidan av altarrelieferna i Jukkasjärvi. Motivet är hämtat från palmsöndagens evangelietext: Jesu intåg i Jerusalem. Något till vänster om mitten ses mästaren, i enlighet med byzantinsk ikonografi sittande sidledes på åsninnans fåle, som leds av Petrus, lätt igenkännlig på det korta rundskägg han bar redan i den tidigkristna konsten.

Bakom den ridande Kristus går den unge Johannes, som slår ut händerna i en stor gest av spontan glädje, bakom honom ytterligare två lärjungar och i bildens vänstra hörn, närmare betraktaren, Maria Magdalena. Tavlans högra del upptas av jublande människor som träder Kristus till mötes utanför Jerusalems portar, gamla och unga med olika raskaraktäristika för att betona det kristna budskapets universella syftning. De hälsar Frälsaren med palmkvistar och blommor, och en kvinna lyfter doket av sitt huvud för att lägga det på vägen, där åsnan redan trampar på ett cinnoberrött tygstycke.

Bilden är lätt avläsbar som en allmogemålning, klart komponerad med lyskraftiga, starkt kontrasterande färger i stora, hela plan med distinkt teknade svarta konturer. I förgrunden dominerar de varma färgerna: gult orange, cinnober. Bakgrundslandskapets samtmark och runda kullar bär kallt blå, smaragdgröna och blågröna färgtoner. Överst en rödviolett himmel, som nu i passionstid tar upp temat från det lila antependiet och låter det avklinga mot den grå bräddvägen. Trots sina hårda, oformdelade kontraster är de intensiva färgerna balanserade mot varandra i en nästan rafaelesk harmoni.

Figurerna upptar ett mycket obetydligt rumsdjup i bildens förgrundsplan, de är uppradade som på en grund teaterscen. De är stora, de flesta nära en tredjedel av målningens höjd, och de fyller större delen av dess yta. Det finns många drag i altarmålningen som påminner om folkkonsten: de få och obrutna färgerna, de klart avgränsande konturlinjerna, "plattheten" hos figurerna, som ter sig som utbredda i bildens ytplan, de många detaljerna som motsvarar medeltidsmålarnas och folkmålarnas rädsla för tomrummet (se Lex. på vägens runda stenar eller på människornas blommor och palmkvistar och på bakgrundens växter som väver sitt mönster över ytan). Också målningens proportioner och komposition för tankarna till det folkliga måleriet.

Detta är naturligt, vår folkkonst brukar ofta nämnas som en av Bror Hjorths viktigaste inspirationskällor. Också motiviskt griper han ofta tillbaka på folkkulturen: folkliga spelmän och folkirons näck och huldra figurerar gång på gång i hans konst. För många är dalmålariet inbegreppet av vår svenska folkkonst. Men högre än detta satte Bror Hjorth det sydsvenska, halländska och småländska, bonadsmåleriet. På dessa bonadsmålningar, som sattes upp i bondstugorna vid årets stora högtider, återfinner vi bland andra motiv ur den bibliska historien också intåget i Jerusalem. Den största av de sydsvenska målarna, Johannes Nilsson i Gyltige i Halland, utförde omkring 1800 en målning där motivet ingår bland flera andra. Hans behandling av det påminner inte så lite om Bror Hjorths, och det är inte omöjligt att denne, åtminstone vad kompositionen beträffar, låtit sig inspireras av den enkle folkmålaren.

I JOHANNES NILSSONS målning, som nu finns på Nordiska museet, är figurerna på likartat sätt som hos Bror Hjorth uppradade på en smal förgrundsremsa, lärjungarna till vänster, Jesus på Åsnan i mitten och de välkomnande stadsborna till höger. Den röda stadsporten

Bror Hjorths version av motivet.

liknar den huvudduk som slår ett valv kring den övre kvinnan i Salabackekyrkans målning. Markens runda stenar på denna motsvaras i bonaden av de för Johannes Nilsson typiska, egenartat runda, abstraherade molnformerna. Också bildfältens avlånga proportioner är ungefär desamma i de båda målningarna.

Men där finns också stora olikheter. Bror Hjorth är återigen närligt mera sparsmakad, lider inte i så hög grad av den folkliga målarens "horror vacui". Sackeus i mullbärsfikonträdet saknas i hans målning, och den praktfulla arkitekturen i Johannes Nilssons Jerusalem har reducerats till en enda vit fasad som skymtar längst till höger.

De största skillnaderna ligger dock i målningarnas skiftande känsloinnehåll. Bror Hjorths målning är därvidlag oerhört mycket mera komplicerad, subtil. Hos folkmålaren besjälas alla personer av en stilla, öppen men behärskad glädje. Samma stereotypa leende leker på alla läppar, det är nio individer men en själ. Formspråket präglas av en övervägande mjuk, lugnt flödande kurvatur, endast i arkitekturen finner vi hårt vinklade linjer. Bakgrunden är uppfylld av ornamentala detaljer, där finns inget landskap som förmår fördjupa eller variera de känslor människorna uttrycker.

Också hos Bror Hjorth sitter ett brett leende som klistrat vid de flestas ansikten. Men huvudpersonen, Jesus, ler inte. Bland de glada följeslagarna och de upprymda stadsborna förblir han allvarlig med händerna lyfta som till skydd. Han höjer blicken och ser vad ingen av de andra observerat: ett svart kors på kullen i bakgrunden. I den väg av glädje och entusiasm som flödar genom människoskaran anar han det bittra slut som föreslår honom, ensam om sin insikt. Cypresserna spjutlikna fonder är som ett förebud om att han få dagar senare skall gripas av soldater. Vattenväxterna i träslet invid vägen är skarpa som sabelklingor.

Klarast framträder sammansattheten i målningens emotionella struktur vid en jämförelse med de skisser och kartonger som finns i Bror Hjorths hus. På skisserna har Jesus rund gloria eller strålgloria. I den färdiga målningen har glorian blivit aggressivt taggig och för tanken till tecknade seriers tecken för bomb- eller granatexplosioner. Ett kallt stråk av hot, av dödsaning, förs in i bilden.

De övriga personernas glädje är av skiftande karaktär. På studierna för målningen pekar de tre lärjungarna in mot Jesu huvud, medan här deras vänsterarmar som ekrar i ett hjul suggererar en lugnt fallande rytm, som bär fram Kristus på en våg av tillförsikt och förtröstan, av varaktig och pålitlig glädje.

Kurvan faller mot Jesus, mot tavlans mittpunkt, och stiger så åter, förs genom Petrus upp genom människoskaran till höger. Men här finns inget av den lugna rytmen hos gruppen av lärjungar. De rytmiskt fallande lärjungalemra där motsvaras här av skarpa vinklar i armar och ben, som bildar ett sicksackmönster. Vänstergruppens statiska balans av horisontaler och vertikaler har bytts mot ett oroligt spel av diagonaler och vinkelformer. Jämför den kolonnlika Magdalena till vänster med den yttre lille vildbasaren till höger!

Den glädje som besjälar dessa människor brinner inte med jämn och stadig låga, den är exalterad, uppdriven till en nivå, där den hotar att när som helst slå över i sin motsats: det är samma människor som några dagar senare skall skria "korsfäst, korsfäst honom".

Dessa högt uppdrivna känslor kan inte oförmedlat ställas mot Jesu smärtsamma insikt om sitt öde och mot hans lärjungars starka och tillitsfulla optimism. Som ett kontrast, en vilopunkt, fungerar den lilla flickan med blommorna, oskuldsfullt naken och med kokett slutna ögon och sluten mun i kontrast mot de andras skäldelystna blickar och glittrande tandrader i leenden som lätt kan bli till bett. Man kan inför denna vänd uppenbarelse inte låta bli att tänka på den gåtfulla vitklädda flicka som rusar fram i myllret av vapnade män i Nattvakten av Rembrandt och som formalt fyller ungefär samma uppgift.

BROR HJORTHS FÖRHÅLLANDE till religionen var komplicerat. Han var inte bekännande kristen och ställde sig skeptisk till det mesta som ordas från predikstolarna. Men han beundrade Jesus som en av världshistoriens store visheteslärare, han beundrade sig allvarligt att förstå Jesu budskap, och hela hans verk är genomsyrat av hans bekännelse till det kristna kärleksbudskapet. Hans ingivelse i det han velat uttrycka i sin religiösa konst var så djup att ärkebiskop Gunnar Hultgren ej blev motsagd då han skämtade med Bror Hjorth om att han gått och blivit lästadian under arbetet med Jukkasjärvirelieferna. Bror Hjorths Salabackemålning utgör en märklig nytolkning av motivet som förutsätter den djupaste inlevelse i passionshistorien. Hans Jesus hör inte hosiannaropen som möter honom, ser inte de glädjerusiga människorna som hyllar sin konung, mitt i sitt triumftåg har han börjat sin Getsemanekamp.

Hans-Olof Boström